

Костянтин Нікітенко

ПЕРЕРОДЖЕННЯ СИСТЕМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КРЕДИТОВОЇ КООПЕРАЦІЇ В УМОВАХ СТАЛІНСЬКОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Дослідження присвячене аналізу особливостей функціонування і втрати кооперативними об'єднаннями сільськогосподарського кредиту в УСРР своєї первинної сутності. Проаналізовано процеси їх трансформації в умовах тоталітарного радянського суспільства: перетворення на несамостійні, загнані у вузькі рамки державних політичних рішень, маріонеткові установи.

Ключові слова: *сільськогосподарський кредит, кооператив, позика, УСРР.*

Система української влади останні декілька десятиріч перебуває у постійному пошукові створення найбільш оптимальної функціональної економічної моделі. Втім, на жаль, доволі часто реформування виступає лише хаотичною реакцією “навздогін” на соціально-економічну ситуацію, а не моделює її. Успішне здійснення економічного реформування на сучасному етапі потребує використання величезного власного досвіду методів управління й організації господарських процесів. Розвиток багатокладної економіки в умовах незалежної України викликає все більший науково-практичний інтерес до історичного досвіду і, насамперед, доби непу, коли було здійснено спробу поєднати роботу ринкових механізмів із жорстким державним регулюванням. Сільськогосподарська кредитна кооперація була невід’ємним складником багатогалузевого народного господарства. Об’єктивний усебічний аналіз як здобутків, так і прорахунків форм та методів державного регулювання функціонування апріорі добровільних і самостійних об’єднань може бути використаний на сучасному етапі під час проведення соціально-економічних трансформацій в Україні.

Свою увагу непівській проблематиці присвятили чимало дослідників, зокрема Ю. Волосник, С. Кульчицький, В. Литвин, Л. Нізова, О. Пиріг, О. Реєнт, І. Коляда, О. Сушко та інші. [1]. Варто виокремити праці В. Калініченка, В. Марочка, А. Морозова, К. Філіппова [2], у яких автори висвітлювали також і конкретні питання внеску сільськогосподарської кооперації у розвиток народного господарства. Однак, проблема переродження, повної втрати первинної сутності, фактично докорінної трансформації самої ідеї кооперування радянської системи сільськогосподарського кредиту потребує докладнішого комплексного вивчення.

Метою публікації є аналіз переродження системи кредитної сільськогосподарської кооперації в УСРР.

Основне завдання – дослідження соціально-економічних і політичних особливостей регулювання норм та умов побудови взаємозв’язків держави із системою сільськогосподарського кредиту, її докорінної трансформації в умовах тоталітарного радянського суспільства.

На початковому етапі відбудови кредитно-банківської системи, незважаючи на те, що чисто номінально в республіці існувала значна кількість кредитних сільськогосподарських кооперативів (близько двох з половиною тисяч), ставити питання щодо повноцінного функціонування системи кредитної кооперації недоречно. Об’єктивна економічна ситуація у принципі унеможлиблювала нормальне функціонування подібних кредитних інституцій: користь від будь-яких позичкових операцій зводилася нанівець стрімко прогресуючою інфляцією – кількість грошових знаків у обігу зросла з 1915 по 1921 рр. майже у 400 разів, при цьому реальна цінність грошей впала у десятки разів [3, с. 236]).

Введення непу також далеко не відразу поклато край інфляційним процесам. Так, лише за першу половину 1922 р. грошова маса в обігу збільшилася у 18,2 рази, а ціни у 20 разів [4, с. 96]. Зрозуміло, що ці тенденції значно підірвали довіру населення до накопичення у грошовій формі. Понад те, спроби перевести роботу сільськогосподарських кредитних кооперативів виключно на позичкові операції в умовах карколомної інфляції та стрімкого знецінення радянських грошей, як правило, мали зворотний ефект. Ситуацію ускладнювала специфіка сільського господарювання – не завжди існувала можливість негайно вкласти у справу отримані гроші, іноді реалізація позики вимагала часу, в умовах же нестабільної економіки навіть затримка у декілька тижнів могла мати важкі наслідки. Інфляція зводила нанівець усю користь подібних позик. Замість прибутків селянин міг отримати значні збитки. Фіксувалися навіть випадки, коли боржник, не маючи змоги розрахуватися з кредитом, просто залишав рідне село і “зни-

кав безвісти”. Саме тому селянство надавало переваги безгрошовому обміну та збереженню своїх заощаджень у натуральній формі.

Втім, ані воєнні дії, ані соціальні експерименти “воєнного комунізму” не змогли остаточно знищити кредитну кооперацію на селі, яка в довоєнні часи була доволі розвинутою. Понад те, кількісний склад товариств, які мали офіційну назву “сільськогосподарські кредитні кооперативні товариства”, залишився майже незмінним, проте форми і види роботи зазнали докорінного переродження. В умовах валютного хаосу подібні “кредитні” кооперативи, щоб вижити, хапалися за будь-яку роботу: розвивали торгівлі операції (причому іноді доходило навіть до настільки далеких від потреб селянства товарів, як парфумерія), брали в оренду дрібні підприємства (млини, кузні, шкіряне виробництво тощо), відкривали пункти прокату різноманітного знаряддя тощо. Безумовно, подібні дії у зруйнованому і спустошеному українському селі несли значний позитив, допомагаючи виживати селянським господарствам, але були безнадійно далекими від основних завдань кредитного кооперативу – забезпечення позиками селян. До прикладу, формальний “кредитний” кооператив – Коднянське сільськогосподарське товариство на Житомирщині – займався найрізноманітнішою підприємницькою діяльністю: торгували м’ясом, потім відкрили власний магазин різного краму, пробували взяти в оренду місцевий паровий млин тощо [5, арк. 13]. Власне кредитні позики взагалі майже не мали місця в діяльності як даного товариства, так і сотень йому подібних (що, повторимося, цілком відповідало об’єктивній економічній ситуації в країні).

Відбудова ж села, яке, переживши сім років воєнних дій, Першу світову війну, що перейшла у криваву громадянську, чисельні зміни влади, які зазвичай супроводжувалися репресіями та пограбуваннями, криваву політику “воєнного комунізму” – радянізацію села і, як її прямиий наслідок – голодомор 1921–1923 рр., стояло зруйнованим і спустошеним, і, відповідно, потребувала значного й регулярного фінансування. Ситуація вимагала створення мережі фінансових інституцій для обслуговування аграрного сектору. Декрет ВЦВК і Раднаркому від 24 січня 1922 р. “Про відбудову сільського господарства і організацію для селянства кооперативного кредиту” офіційно надав право всім охочим організувати кредитні й позичково-ощадні товариства. Головним завданням таких об’єднань проголошувалося надання своїм членам пільгових позик на господарські потреби, а також закупівля інвентарю, сировини, насіння тощо на спільні кошти. Втім, щоб не втратити контроль над системою, з метою здійснення організаційного керівництва подібними кооперативами почали створюватися також губернські товариства сільськогосподарського кредиту.

Першими подібними товариствами стали Харківське й Одеське – запрацювали на 1 червня 1923 р., того ж літа розпочали свою діяльність і Катеринославське, Київське та Чернігівське, а восени були створені Подільське, Донецьке і Полтавське товариства [6, арк. 89]. Однак, якщо відкриття первинних сільськогосподарських кооперативів було проявом самоорганізації мас і головною метою їх відкриття були питання взаємодопомоги, то, на відміну від цього, створення губернських товариств відбувалося в наказовому порядку “згори”, стало процесом політичним, цілком і повністю підконтрольним державним інтересам. Відповідно й засновниками губернських товариств виступали, головню, державні установи. На 1 січня 1924 р. у зведеному балансі 8 губернських товариств України майже 80 % внесків були від державних установ і лише 20 % – кооперативні товариства, зовсім мізерну частку становили селянські приватні кошти [7, с. 18].

Завдяки стабільній державній підтримці розвивалися губернські товариства в республіці активно. Проте серйозною проблемою новостворених губернських товариств стала відсутність єдності принципів функціонування. Кожен регіон діяв на свій розсуд: Харківське, Полтавське і Донецьке товариства розподіляли свої кошти виключно через низові сільськогосподарські кооперативи; Подільське кредитувало всіх охочих самостійно, але все його фінансування було спрямовано майже виключно артілям – 94,4 %; і лише Чернігівське товариство допускало індивідуальне кредитування селян, але й воно склало в його операціях всього 39 % [6, арк. 91].

З метою виправлення ситуації, узгодження й встановлення одноманітних принципів роботи, а також і для організаційного керівництва сільськогосподарськими товариствами наприкінці 1923 р. було створено Український сільськогосподарський банк. Однак московське керівництво у настільки важливому питанні, як фінансове, було послідовним і непохитним – Україні не було дозволено мати самостійну кредитно-банківську систему. Так, республіканський Державний банк став лише філією Держбанку СРСР – слухняним і безправним виконавцем рішень, ухвалених у вищих інстанціях. Тож, відповідно, і сама ідея створення республіканського сільськогосподарського банку викликала шалену протидію московських чиновничо-партійних кіл. На думку А. Морозова, лише тверда і непохитна позиція Х. Раковського (на той час голови РНК України), а також і те, що в умовах міждержавної гри за надзвичайно високими ставками – підписання Союзного договору, питання відкриття власного банку стало певною політичною поступкою українським партійно-урядовим колам, імітацією дозволу на проведення самостійної і незалежної кредитної політики [4, с. 100]. Проте московське керівництво зовсім не збиралося втрачати ініціативу в настільки важливому питанні, як збереження за собою права на повне розпорядження якнайбільшими об’ємами кредитних коштів, що використовувалися в Україні.

Тож уже на початку 1924 р. був створений Центральний сільськогосподарський банк СРСР – цим завершилося створення єдиної системи сільськогосподарського кредиту.

Принциповим моментом є те, що цей банк, який очолив усю систему, не мав власних відділень. Таким чином, його головною і єдиною функцією став контроль і загальне керівництво всією кредитною політикою, яку реалізовували республіканські сільськогосподарські банки та товариства сільськогосподарського кредиту. Відповідно, недоречно ставити питання щодо можливостей проведення самостійної політики кооперативами, які отримали над собою таку масу вищих регулювальних інстанцій. Так, із самого початку побудови радянської системи кооперації визначальний принцип самоорганізації мас був загнаний у вузькі рамки обов'язкового і всеосяжного державного регулювання.

Втім, незважаючи ні на що, сільськогосподарському кредиту вдалося доволі швидко розгорнути активну діяльність. Так, Український сільськогосподарський банк, який починав свою діяльність із мізерним балансом у 300 тис. крб., уже на початок 1925 р. мав 23 646 тис. крб. (збільшення у майже 79 разів) [8, с. 165], що дозволило хоч трохи зняти гостроту фінансового голоду на селі, і певною мірою полегшити долю українського селянства, виснаженого багаторічними військовими діями і голодомором. Відповідно зросла й кількість зареєстрованих сільськогосподарських кредитних кооперативів – до майже 5 тисяч на початок 1925 р. [8, с. 163].

Головною ж клієнтурою системи сільськогосподарського кредиту на середину 1920-х рр. були сільськогосподарські кредитові товариства – вони отримали 46,3 % всього фінансування, потім різноманітні кооперативні об'єднання – 28,9 %, артіль – 12,1 %, державна промисловість і торгівля – 6,9 %, приватники – 3,3 %, індивідуальне кредитування селян склало всього – 2,5 % [6, арк. 90(зв.)]. Отже, безпосередньо в село системою сільськогосподарського кредитування республіки було спрямовано всього близько 61 % кредитування, а особисте кредитування селян становило лише 2,5 %.

Відповідно, отриманих коштів було однозначно недостатньо. Розглянемо фінансово-кредитну діяльність типового первинного сільськогосподарського кредитного кооперативу на прикладі Дацьківського товариства (Житомирщина). Товариство розпочало свою діяльність із листопада 1922 р. з балансом у 3044 крб. 42 коп. На той момент до нього записалося 68 людей. Селяни мали власний пункт прокату різноманітного знаряддя: коси, вила, сапки, мішки тощо (на загальну суму 1150 крб.) [9, арк. 1], що й стало основною запорукою виживання цього товариства. Бо, треба зазначити, що із власне суто кредитною діяльністю у сільських кооператорів зовсім не складалося. Так, з одного боку, товариство продемонструвало свої можливості виживати на ринку, нарощувати свій економічний потенціал – на травень 1925 р. у його складі було вже 420 членів, а баланс збільшився до 8292 крб. 06 коп. [9, арк. 74, 92], але безпосередньо кредитова діяльність приносила лише постійні збитки. Фактично кожна четверта позика ставала проблемною, повернення її викликало значні ускладнення. Так, у 1925 р. кооператив мав 35 протермінованих позик на загальну суму 862 крб. попри те, що всього було видано кредитів на 3406 крб. [9, арк. 95(зв.)].

До прикладу, один із таких типових проблемних боржників – бідняк Петро Лозовий мав 3,5 десятини землі, жив із дружиною та трьома малолітніми дітьми (отже, лише двоє з членів родини мали змогу працювати по господарству). В сім'ї Лозового з великої худоби була лише одна корова, тож вони і взяли 50 крб. кредиту на купівлю настільки необхідного для господарства коня, під 15 % річних. Втім, несприятливі погодні умови – як наслідок – неврожай, і очікуваних прибутків сім'я не отримала. За свідченням самого селянина, “позика користі не принесла”. Внаслідок неврожаю на ринку різко підскочили ціни на насіння, сіяти наступного року було нічим. Щоб погасити борг, Лозовий був змушений продати коня навіть дешевше ніж придбав. Відповідно, вся позика принесла лише збитки – сім'ї бідняка так і не вдалося вибратися зі злиднів, а реальну користь отримали лише перекупники, які отримали коня за значно заниженою ціною [9, арк. 108].

Доволі типова для сільськогосподарської кредитної кооперації республіки ситуація. Адже формальні кредитні кооперативи, загнані у задушливі рамки державного регулювання, на виконання отриманих керівних вказівок були змушені різко змінити пріоритети кредитування у бік найбільш необхідних верств села, що негайно й однозначно призвело й до відповідних негативних змін у їхньому платіжному балансі. Як наслідок – близько 20 % наданих позик доводилося постійно відтерміновувати, а ще майже 30 %, незважаючи на всі зусилля й відкладення сплати все одно залишилися проблемними – майже без жодних шансів на повернення. Найбільш безнадійними з погляду повернення боргів були новостворені радянські колективні господарства – колгоспи та комуни. За листопад 1924 р. понад 74 % усіх кредитів, наданих подібним радянським колективам, були проблемного характеру. Найбільше ускладнень з погляду повернення боргів виникло з колгоспами Полтавщини – 81,5 % наданих кредитів довелося постійно відтерміновувати і Донеччини – 80,7 % [8, с. 170].

Безумовно, що всі вимоги дотримувати кредитової дисципліни від сільськогосподарських кооперативів у подібній ситуації були виключно імітацією роботи, своєрідним пошуком “цапа-відбувайла”. Так, приміром, було притягнуто до кримінальної відповідальності правління Хмельницького сільськогосподарського кредитового товариства “Сільбанк”, які допустили безнадійних позик майже на 10 тис. крб. Під слідством опинилося все керівництво, зокре-

ма Ф. Байрак, М. Совінський, В. Балицький. Однак основна провина цих людей була виключно у сумлінному виконанні отриманих вказівок — надання кредитів найбільшій та колективізованій частині села [10, арк. 46].

Отже, радянська система сільськогосподарського кредиту мала низку принципових особливостей, які взагалі унеможлилювали її нормальне функціонування, і дозволяють зробити висновок виключно про формальну імітацію діяльності. Так, у всій системі сільськогосподарської кооперації сума внесків власне селян становила всього близько 1 % балансу (до революції, до прикладу, цей показник становив понад 68 %) [8, с. 165]. І це зовсім не дивно, адже докорінно змінився соціальний склад вкладників сільських товариств. Якщо раніше членами подібних кооперативів були переважно представники соціальної верхівки села: священники, заможні селяни, сільські торговці тощо (безумовно, також були представлені й інші верстви, втім, саме зазначена група брала на себе головне забезпечення вкладних операцій), то в умовах радянської дійсності головними і вкладниками, і споживачами кредитів стали бідні селяни-незаможники. Саме вони отримали понад 67,4 % позик на середину 1920-х рр. [8, с. 169]. Причому ситуація у бідняцьких господарствах виглядала так, що не можна було говорити не те що про якісь вкладні операції, а й навіть видані кредити для більшості подібних напівзруйнованих господарств не могли розв'язати всіх проблем (як у наведеному вище прикладі). Заможні ж селяни, навпаки, зовсім не поспішали афішувати свої статки, демонструвати їх новій владі, яка вже відзначилася “експропріацією експропріаторів”. Понад те, навіть не дуже заможні господарі також не рвалися вкладати свої кошти у систему сільськогосподарської кооперації, побоюючись бути занесеними у чорні списки “куркулів” та “експлуататорів”.

Особливо рельєфно проявила себе ця тенденція у перші роки проголошеної індустріалізації. Адже зрозуміло, що настільки масштабна перебудова всього народногосподарського комплексу потребувала не менш масштабного фінансування. Для селянської маси далеко не зайвим було запитання: з яких саме джерел буде отримане це фінансування? В умовах радянського суспільства в усіх без винятку фінансово-кредитних установах країни фактично не існувало комерційної таємниці — таємниці вкладів, а разом із тим і гарантії їх недоторканності. Відповідно, прагнення перевести всі прибутки виключно у натуральні продукти, а також дорогоцінні метали ще більше посилювалося.

Причому в цьому процесі був наявний також і важливий економічний складник. Розбіжність між цінами на сільськогосподарські й промислові товари, гострий дефіцит на ринку останніх, настільки необхідних селянам, робили у принципі не вигідними заощадження у грошовій формі. Всі спроби радянської влади заігнурвати селян віднести свої зароблені важкою працею кошти до кредитних установ перетворювалися на фікцію перед лицем конкретних виражених запитань населення. Так, представники Андріївського райвиконкому на Ізюмщині в лютому 1926 р. лише розгублено розводили руками у відповідь на запитання селян, чому так стрибають ціни на товари, може тому, що “наш червінець починає перетворюватися на радянський знак”, і в країні знов почне вирувати гіперінфляція. Звісно, у змаганні голосливих політичних закликів і конкретних цифр (селяни наводили багато прикладів з життя: ціна на жито була нещодавно 85 коп. за пуд, а зараз — 1 крб. 20 коп., залізо коштувало 4 крб. за пуд, а тепер — 8 крб. тощо) перемагала конкретика [11, с. 136].

Як наслідок, керівник Всеукраїнської контори Держбанку СРСР Горбунов 5 січня 1927 р. у таємному листі, який було відправлено в УСРР голові Раднаркому В. Чубарю, а також і в економвідділ ОДПУ та в ЦК КП(б)У підкреслював: “В Проскурівському та Вінницькому округах посилюється попит на золото серед селян, які продають м'ясо та худобу. Скот продають за золоту монету і прагнуть всі виручені від реалізації сільськогосподарських продуктів суми перевести в золото” [4, с. 158].

Отже, село потребувало принципових змін, системної, комплексної підтримки та уваги до своїх проблем. Лише послідовна всебічна підтримка за всіма напрямками: земельна політика, податкова, регулювання цін, оренди, найманої праці, а також і заходи щодо контрактації технічних культур тощо — могла спричинити докорінні зміни на ліпше. Однак радянська влада пішла іншим шляхом — шляхом розпалювання класової ненависті та декларативної підтримки чисто номінальних “кооперативів”.

Як наслідок, якщо на 1 січня 1914 р. у середньому на одне кредитове товариство припадало 8036 крб. позик і 18 317 крб. внесків (або у майже 2,3 рази більше), то на середину 1920-х на кожен кооператив в УСРР припадало 19 308 крб. позик і лише 1056 крб. внесків (співвідношення 18,3 до 1) [12, с. 75]. Фактично вся система існувала майже виключно за державні кошти. Таким чином, формальні кредитні “кооперативи”, по суті, виступили лише формою державних об'єднань. Селяни стали лише “споживачами” державних коштів, при цьому за цілком зрозумілих обставин зовсім не поспішали вкладати до подібних “кооперативів” свої гроші. Понад те, дотримання правила строгого цільового кредитування — позики селянам видавалися лише під певні завдання: купівля насіння, інвентарю тощо, зайвий раз переконувало населення у думці, що державні гроші “розподіляються”.

На нараді голів правлінь банків і товариств сільськогосподарського кредиту в червні 1925 р. була всебічно проаналізована ситуація і підбито невтішні підсумки: повноцінної функціонуючої системи сільськогосподарського кредиту створити так і не вдалося. Офіційні кредитні кооперативи насправді широко розгорнули торгівлю споживчими товарами, причому

на купівлю, а потім продаж цих товарів легко і масово витрачалися кошти, виділені системі кооперації для кредитових операцій. Головною ж проблемою, як було окремо підкреслено на зазначеній нараді, стало те, що “внескові операції майже повністю відсутні” [13, арк. 2].

Безумовно, питання було зовсім не у критичному невмінні селян налагоджувати кредитові відносини. Проблема була значно глибшою. Адже в умовах побудови нового суспільства відбулася підміна понять, втрата ними своєї первинної сутності. Так і офіційні кредитні “кооперативи” фактично перетворилися лише на слухняний і безправний інструмент радянської села, що й було зафіксовано селянами. Звідси і криза довіри, і практично повна відсутність внесків, які вдавалося залучати виключно за допомогою примусу та адміністративного тиску.

Окремо треба відзначити виступ Й. Сталіна на XIV з’їзді РКП(б): “Справа зовсім не в тому, що торгівля і грошова система є методами «капіталістичної економіки». Справа в тому, що соціалістичні елементи нашого господарства, борючись з елементами капіталістичними, оволодівають цими методами і зброєю буржуазії для подолання капіталістичних елементів, що вони з успіхом використовують їх проти капіталізму... Справа у тому, виходить, що завдяки діалектиці нашого розвитку, функції і призначення цих інструментів буржуазії змінюються принципово, докорінно, міняються на користь соціалізму, на шкоду капіталізму” [14, с. 365]. Таким чином, на найвищому державному рівні було зафіксовано, що певні поняття та інструменти в радянському суспільстві міняються докорінно, втративши будь-який зв’язок зі своїм первинним значенням, іноді перетворюючись на свою повну протилежність. Таку трансформацію довелося пережити й системі сільськогосподарської кредитової кооперації.

За всі роки існування сільськогосподарського кредиту визначальні принципи, що перекреслювали й заперечували саму ідею самоорганізації мас в умовах радянського суспільства, так і не були зламани. Реальні кошти системи сільськогосподарського кредиту становили по Україні до 200 млн крб. або приблизно по 40 крб. на один селянський двір [15, с. 25]. Безумовно, 40 крб. на родину в принципі були неспроможні розв’язати проблеми фінансування села. Причому, варто підкреслити, що виконання основного політичного завдання “радянської” села призводило до принципової нерівності в умовах отримання позик. Так, створені на селі колективні господарства – комуні і колгоспи – стали практично безконтрольними споживачами коштів, “вічними боржниками” системи. Питання економічної доцільності фінансування подібних об’єднань безнадійно програвало політичним міркуванням, суто пропагандистському ефекту.

Характерним прикладом може стати Ксаверієвська коммуна на Волині, яка з економічної погляду продемонструвала абсолютну нежиттєздатність. Її існування вдавалося підтримувати виключно за допомогою постійних державних дотацій. Як наслідок – коммуна мала постійні збитки та величезні суми безнадійної заборгованості. Так, борг комуні склав на 1 жовтня 1928 р. – 171 000 крб. З урахуванням того, що об’єднання налічувало всього 200 членів, це становило по 855 крб. на особу [15, с. 32].

Ситуація стала типовою для радянської системи сільськогосподарського кредиту. До прикладу, на Вінничині з 66 колгоспів, які кредитувалися безпосередньо Сільбанком, не мали проблемної протермінованої заборгованості всього 29. Решта вела постійну боротьбу за фінансове виживання. Так, до прикладу, колгосп “Праця і хліб”, у який об’єдналися мешканці сіл Кам’янка і Лукаш, мав понад 6 тис. крб. проблемних боргів; “Пахар” у селі Гулівці – понад 4 тис. крб.; “Боротьба” у селі Черлінків – понад 2 тисячі тощо [16, арк. 174].

Варто зазначити, що навіть мертвонароджену ідею колективізації іноді практичні селяни намагалися використовувати на свою користь. Так, приміром, члени колгоспу “Червона Зірка” на Хмельничині, отримавши майже 2,5 тис. крб. цільового кредитування, 2130 крб. витратили виключно на індивідуальні потреби своїх членів. Однак це відразу стало відомо окрестній колгоспській й все придбане майно було усупільнено [10, арк. 103].

Подібні комуні і колгоспи стали практично безконтрольними і, додамо, практично безнадійними з погляду реальності повернення кредитних коштів споживачами сільськогосподарського кредитування. Фактично зводили нанівець усі намагання створити життєздатну систему сільськогосподарського кредиту. Колгоспи тисячами карбованців споживали кошти, втім продовжуючи залишатися абсолютними банкрутами. В той час, як неколективізована індивідуальна частина села просто задихалася через відсутність фінансів. Подібна нерівність отримання коштів виконувала своє основне пропагандистське завдання – кількість колгоспів у республіці невпинно зростала: з 4939 у 1924 р. до 12 076 наприкінці 1928 р. Якщо у 1926-1927 рр. колгоспам і кооперативним центрам було видано 50,7 % всіх позик системи сільськогосподарського кредиту республіки, то вже у 1928-1929 рр. цей відсоток зріс до 64,1 % [17, с. 54]. Треба зазначити, що кредитування колгоспам надавалося на надзвичайно пільгових умовах, про які неколективізована частина села могла лише мріяти – всього під 4-5 % річних. Проте навіть такі відсотки, що фактично виступали лише імітацією кредитових відносин, стали непосильними для більшості новосформованих усупільнених господарств. Це прямо свідчить про надзвичайну економічну слабкість та штучність і неприродність подібних утворень, які з усіх результатів своєї роботи мали лише стабільні й безперервні збитки.

Однак фінансова проблемність повернення такого кредитування зовсім не цікавила радянську владу. Так, на 7 листопада 1927 р. уся заборгованість колгоспам по позиках за 1924–1925 рр. була повністю списана. Надалі подібні списання безнадійних боргів перетворилися на регулярну традицію. Фактично формальні кредити колективізованій частині села за своєю сутністю були формою регулярної безповоротної допомоги.

Питання ж забезпечення себе необхідними фінансами залишалися переважно особистими проблемами селян: у їх розв'язанні нова влада брала участь чисто номінально. Так, упродовж 1927–1928 рр. селяни України отримали 63 млн. крб. з системи сільськогосподарського кредиту, але близько 110 млн крб. із приватних джерел [15, с. 26].

Проте навіть і така бутафорська система радянської сільськогосподарської кооперації залишала в чомусь навіть імітаційну, але все ж таки певну свободу маневру, певну, хоча й мізерну економічну незалежність, яка, своєю чергою, завжди є ключовою запорукою незалежності політичної. Формально не заперечуючи самої ідеї кооперативних об'єднань, Й. Сталін у своїй промові “До XII роковин Жовтня” надав їй принципово нового змісту, підкресливши, що постачальницька, збутова тощо – це лише “нижчі форми кооперації”, а колгоспи – “вища” [18, с. 131]. Це черговий яскравий приклад того, як в умовах радянської дійсності поняття набували нового змісту, який доволі часто не мав нічого спільного із первинною сутністю.

XI з'їзд КП(б)У (червень 1930 р.) підкреслив “на основі величезної роботи по кооперуванню широких бідняцько-середняцьких мас селянства, рішучої боротьби проти куркуля... на основі розгорнутого наступу на капіталістичні елементи міста і села – партія підготувала селянство до масового колгоспного руху” [19, с. 648]. Так, кооперація проголошувалася лише підготовкою, нічого не значущим “тренуванням” до “масового колгоспного руху”. Керівна партія зробила остаточний вибір між об'єднаннями самостійних і незалежних селян та фактично новим закріпаченням села – повністю залежними і безправними колгоспниками.

Як наголосив XVI з'їзд ВКП(б), кооперативні організації на селі “ні в якій мірі не пристосувалися до справи організаційного і виробничого керівництва колгоспами”, що вимагало “докорінного перегляду” всієї структури колгоспно-кооперативної системи [20, с. 438]. В умовах тотальної колективізації села кредитна кооперація була серйозною перешкодою. Тож, згідно з рішеннями XVI з'їзду, вона була ліквідована, а кредитові товариства були перетворені на звичайні відділення Держбанку. Саме він сконцентрував у собі абсолютно всі операції як із довгострокового, так і короткострокового кредитування на селі.

Таким чином, реальної самоорганізації населення у повноцінній й повноправній сільськогосподарській кредитно-кооперативній об'єднанні так і не відбулося, що стало цілком логічним підсумком агресивно-класової політики “радянської” села. Вся система сільськогосподарського кредиту в УСРР, загнана у вузькі рамки командно-адміністративного регулювання, в умовах сталінського спотворення її головного соціально-економічного і політичного сенсу, стала лише підконтрольно-залежною, безправним складником тоталітарної командно-адміністративної системи.

Література

1. Волосник Ю. П. Нова буржуазія України та розвиток приватнопідприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки НЕПу / Ю. П. Волосник. — Харків: НМЦ “СД”, 2002. — 383 с.; Кульчицький С. В. УСРР в добу нової економічної політики (1921–1928 рр.): Спроба побудови концептуальних засад реальної історії / С. В. Кульчицький. — К.: Вид-во НАН України, 1995. — 203 с.; Його ж. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928 рр.) / С. В. Кульчицький. — К.: Основи, 1996. — 396 с.; Його ж. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / С. В. Кульчицький. — К.: Альтернативи, 1999. — 336 с.; Литвин В. М. Україна: міжвоєнна доба (1921–1938 рр.) / В. М. Литвин. — К.: Альтернативи, 2003. — 512 с.; Нізова Л. В. Інтеграція дрібного виробника-власника в радянську систему (на прикладі втягнення кустаря і ремісника в промкооперацію УРСР) / Л. В. Нізова. — К.: Ін-т історії НАН України, 2006. — 397 с.; Пиріг О. А. Неп: більшовицька політика імпровізації / О. А. Пиріг. — К.: Київський нац. торг.-економ. ун-т, 2001. — 274 с.; Реєнт О. П. Україна між світовими війнами (1914–1939 рр.): Події. Люди. Документи. Нариси історії. / О. П. Реєнт, І. А. Коляда. — К.: Школа, 2004. — 542 с.; Сушко О. О. Непмани: соціально-історичний тип приватних підприємців в УСРР (1921–1929) / О. О. Сушко. — К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. — 96 с. та ін.
2. Калініченко В. Селянське господарство України в період непу: історико-економічне дослідження / В. Калініченко. — Харків: Основа, 1997. — 400 с.; Марочко В. І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1928 рр.) / В. І. Марочко. — К.: М.Р. Kots Publishing, 1995. — 216 с.; Морозов А. Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу НЕПу / А. Г. Морозов. — Черкаси: НДІТЕХІМ, 1993. — 274 с.; Філіппов К. В. Сільськогосподарська кооперація України в 20-ті рр. XX ст. / К. В. Філіппов. — Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Харків, 1999. — 18 с.
3. За семь лет / под ред. В. И. Невского. — Ленинград: Госиздат, 1924. — 349 с.
4. Морозов А. Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу НЕПу / А. Г. Морозов. — Черкаси: НДІТЕХІМ, 1993. — 274 с.
5. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). — Ф. Р-328 (Волинське товариство сільськогосподарського кредиту. Сільбанк). — Оп. 1. — Спр. 64. — 79 арк.
6. Центральний державний архів вищих органів влади України. — Ф. 30 НКФ (Валютне управління. Відділ нагляду. Держкредиту і грошового обігу). — Оп. 1. — Спр. 1133. — 113 арк.
7. Галь И. М. Развитие кредитных отношений в переходный период от капитализма к социализму (1921–1929) / И. М. Галь. — К.: Киевский ин-т нар. хоз., 1968. — 52 с.
8. Подольский И. М. Задачи учреждений сельскохозяйственного кредита на Украине и первые итоги их деятельности / И. М. Подольский // Хозяйство Украины. — 1925. — № 3. — С. 162–171.
9. ДАЖО. — Ф. Р-328. — Оп. 2. — Спр. 12. — 122 арк.
10. Державний архів Вінницької області (далі — ДАВО). — Ф. Р-483 (Подільське районне товариство сільськогосподарського кредиту. Сільбанк). — Оп. 1. — Спр. 1173. — 129 арк.

11. Лантух І. В. Формування інфраструктури ринку в роки НЕПу / І. В. Лантух — Харків: Основа, 2004. — 196 с.
12. Рабинович Н. О состоянии низовой сети сельхозкредита на Украине / Н. Рабинович // Хозяйство Украины. — 1926. — № 10. — С. 74–81.
13. ДАВО. — Р-483. — Оп. 1. — Спр. 45. — 62 арк.
14. Сталін Й. В. Про держкапіталізм. XVI з'їзд ВКП(б) / Й. В. Сталін. Твори. — К.: Держполітвидав України, 1952. — Т. 7. — С. 257–386.
15. Подольський І. М. Проблема ефективності кредиту в селянському господарстві України / І. М. Подольський // Хозяйство Украины. — 1929. — № 3. — С. 25–39.
16. ДАВО. — Ф. Р-483. — Оп. 1. — Спр. 323. — 188 арк.
17. Павленко Г. Г. Госбанк и развитие народного хозяйства Украины / Г. Г. Павленко, И. М. Галь, А. Н. Мороз. — К.: Политиздат Украины, 1974. — 184 с.
18. Сталін Й. В. До XII роковин Жовтня / Й. В. Сталін / Твори. — К.: Політвидав України, 1953. — Т. 12. — С. 118–135.
19. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: Т. 1. (1918–1941 рр.) — К.: Політвидав України, 1976. — 1007 с.
20. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. — К.: Політвидав України, 1980. — Т. 4. (1927–1931 рр.). — 557 с.

This research focuses on an overview of specific features of the operation of USRR cooperative associations of agricultural credit financing and the dilution of their primal rationale. Further covered are the processes of these associations' transformation against the backdrop of the totalitarian Stalinist social setting, more precisely, their devolution into dependent puppet entities squeezed into the narrow constraints of governmental politically motivated decision-making.

Key words: the farm credit system, cooperation, credit, USSR.